

a jazykové chatrnosti značné části dnešní produkce literární. Kdo má, jako prof. Hoppe, nechut, ač nesprávnou a nemístnou, k poučení z mluvnice, která dnes není nic jiného než dobrý autor v kostce, tomu ovšem nezbývá jiný prostředek než hojná a pozorná četba dobrých autorů, kteří jsou stále tisíckrát lepším rádcem než všichni ti abecední rádcové, po nichž volá prof. Hoppe. Žádný spisovatel, ani sebeodborněji specializovaný, neměl by nikdy přerušovati své styky s vynikajícími výtvy současně literatury domácí, neboť jen tento styk mu umožní, aby neupadala jeho spisovatelská technika, k níž patří i dokonalé ovládnutí řeči, a aby nemusel časem sahati k tomu ponižujícímu, dnes však bohužel tak rozšířenému prostředku, svěřovati cizím lidem k opravě svou formu, která by měla býti jeho chloubou a pokladem nedotknutelným.

Za těch podmínek, kdyby škola plnila svůj úkol a kdyby spisovatelé sami nezapomínali na své jazykové vzdělání, nabyta by pak smyslu taková příručka správné češtiny; neboť vždycy a v každém jazyce zůstanou i při sebelepší kultuře jazykové zjevy řídké anebo kolísavé, jež nesou s sebou stálý vývoj řeči a o nichž je třeba se poučiti. Takový rádce nebude pak arcifoliant, nebude do něho třeba nahlížet přes tu chvíli, nebude musit pamatovat na vše, co by kdo mohl náhodou nevědět, nýbrž bude obsahovati jen poučení o tom, co je **v jazyce** samém každému anebo valně většině nesnadného a těžko osvojitelného. Pak se i ta „slušná knihovnička“ dobrých autorů, která se profesoru Hoppemu zdála malou, bude moci rozšiřovati naopak do nekonečna; intelligence, vzdělaná náležitě a solidně v svém spisovném jazyce, stane se imunní proti chybám špatných autorů a jich samých ubude, protože kruhy psané chatrným jazykem budou budít stejný odpor jako nedostatek čistého prádla nebo obhroublé chování.

Řeč a gramatika

O poměru spisovné řeči ke gramatice, která vykládá pravidla správného užívání spisovného jazyka, ať formou soustavné mluvnice „praktické, normativní“, či formou jednotlivých článků, stanovících správnou praxi jen pro některou jednotlivost, tvar nebo výraz, jsou dosud v širokých vrstvách naší veřejnosti názory dosti nejasné a nepřesné. Svědčí o tom mínění dosti často pronášená, že by mluvnice (a mluvnická literatura vůbec) měla v jazyce něco zjednodušit, něco zakázat anebo zase dovolit, výtky, že je v svých výkladech konzervativní, anebo zase naopak, že své výklady mění atd.

Názor, že gramatika má právo a moc předpisovati spisovnému jazyku pravidla, jimiž se má řídit, měli ještě donedávna i mnozí teoretikové, obírající se praktickými stránkami lingvistiky, i když ne v teorii a vůbec, aspoň v praxi a od případu k případu. Víru v zákonodárnou moc mluvnice zdědila novější doba po gramatice latinské. Znalost latiny, která byla ještě dlouho do nové doby jazykem literárním, zvláště vědeckým, par excellence, a jež byla do značné míry jazykem umělym, záležela hlavně ve znalosti gramatických pravidel, která se stále víc a více zdokonalovala a zabíhala do větších a větších fines. To byla skutečně sbírka norem a předpisů, které stanovily užívání jazyka tak, jako zákony řídí společenský řád. Latina však byla zároveň i vzorem dokonalého jazyka a jako z klasického umění byl odvozen absolutní a nedotknutelný kánon tvoření uměleckého,

tak byly z latiny vyvozovány absolutní zákony logičnosti, elegance, přesnosti atd. v řeči vůbec. Toto suverénní postavení latinské gramatiky nad jazykem i tyto zákony z ní abstrahované byly aplikovány i na jazyky národní, když se s jejich rostoucím užíváním i vážností objevila potřeba stanovit proti nemělosti zásady jejich správného užívání. Je známo, jaký mocný vliv po této stránce měli francouzští teoretikové „velkého století“ na spisovný jazyk své doby.

Tento názor na poměr mluvnice a spisovné řeči udržel se v zásadě hluboko do nové doby a řídili se jím i gramatikové naši. Kus francouzského Vaugelaš, byť menšího formátu i vlivu, je už v našem Blahoslavovi, který při vši pozornosti k skutečné řeči odmítal nebo zaváděl výrazy, řídě se svým estetickým citem, požadavky rétoriky, důvody rozumovými (*on spí – oni spějí*), odmítal dubleta (*třeba vedle potřeba*) anebo stanovil mezi nimi umělé rozdíly významové apod., třeba to nebylo ve shodě se skutečným stavem jazyka. Hlediska se časem měnila, ale víra v panování mluvnice nad řečí zůstávala. Historie novočeského mluvnictví odhalí jednou velmi pestrý obraz zásad a hesel, z nichž teoretikové čerpali odvahu i právo diktovati pravidla spisovnému jazyku. Jednou to byla mylná teorie (*kost*), jindy libozvučnost (*jesti*), dnes logika (*dlouhá chvíle*, *nesprávně chvíle je krátká*), zítra víra, že řeč nesnese nic zbytečného. Někteří regulovali spisovný jazyk podle jiných slovan-ských řečí, zvl. ruštiny (*slovosled*), jiní (Žák, Trnka, Hlavinka atd.) podle nářečí východních „zachovalejších, lahodnějších“ atd.; jedněm bylo v spisovné řeči měřítkem správnosti jen to, co říká „náš lid“, druzí napravovali „pokažené“ formy i výrazy novočeské podle spisovatelů staročeských atd.

K přesvědčení o nesprávnosti názoru, že gramatika má právo stanovit spisovné praxi pravidla z vyšších nějakých hledisek mimo skutečný jazyk a nad ním, dospělo se nejen vědeckým studiem řeči vůbec, nýbrž musilo se k němu dojít praxí samou. Subjektivnost ve volbě hledisek musila vésti ke zmatku, neboť co bylo dobré ze stanoviska logiky, nebylo správné z hlediska historického, a co bylo odůvodněno stářím, nevyhovovalo obráncům lidovosti atd.; Hattala učil *najíti*, Gebauer *najmouti*, jež Hattala odsuzoval, Bartoš *najati*; jedni

chtěli viděti, druzí vidět (proti hiátu), třetí vidět; jedni *dobýti*, druzí *dobyti* atd. Tak pozbývala kreditu gramatika i autority za ní stojící u nás i jinde, ani slavnou a všemocnou kdysi Akademii francouzskou nevyjímajíc. Studium řeči, zvláště historické, docházelo poznání, že řeč je v jistém smyslu organismus, řízený vlastními zákony a zásadami, většinou bezděčnými a podvědomými, které působí namnoze jinak než podle přání teoretiků a které jsou silnější než jejich dogmata. Poznalo se, že nejmocnějším činitelem v řeči je zvyk, ne rozum a vůle, hlavním rozhodčím společnost, ne jednotlivec, hlavním pramenem poznání tradice, nikoli gramatika. Proto se zasahování gramatiků do jazyka s jistou živou tradicí spisovnou málokdy dařilo natrvalo a jejich předpisy, právě proto, že neměly opory v jazykovém citu, který je výsledkem tradice a zvyku, působily v jazyce spíše zmatek; 2. p. z Boleslavě, který obnovil (1890) v spisovné praxi Gebauer (místo z Boleslavi) nevžil se posud, naopak vedl leckdy (mechanickou náhradou tvaru Boleslavi tvarem Boleslavě) ke skloňování Boleslav, z Boleslavě, v Boleslavě a zplodil jen novou chybu. Že se praxe jazyková řídí mnohem více tradicí (skutečnými vzory) než gramatikou, toho svědectvím jsou i ústupky, které gramatika musí činiti občas změnám v jazyce; v posledních letech uznala mluvnická teorie i tvar *dělat* za tvar spisovný a správný, a přece tvar *dělati* žije vedle něho v spisovném jazyce vesele dál, ač by se mohlo zdáti, že se udržoval až dosud jen tlakem mluvnice. Je viděti, že úzus tyrannus platí v jazyce víc než kde jinde.

Proto dnešní mluvnice, soustavná a monografická, vycházejíc z těchto zkušeností i z vědeckého poznávání řeči a jejích zákonů, zaujímá k řeči spisovné zcela jiné stanovisko než mluvnice starší: přestává býti jejím zákonodárcem a stává se jejím pozorovatelem, popisovatelem a vykladačem. Předmětem jejích výkladů není řeč spisovná, jaká by podle domněni gramatikova býti měla, nýbrž taková, jaká skutečně jest, tj. ten její stav, k němuž podle svých vlastních zákonů dospěla a který se jeví ve spisech dobrých autorů té doby. Nepřestává býti naukou normativní, ale normy, jež vykládá, jsou normy, které se přirozeným postupem vyvinuly v praxi

spisovné samy. Jazykovým zákonodárcem není tedy gramatik, nýbrž dobrý autor v tom smyslu, v jakém jsem o něm zde nedávno vykládal, jinými slovy jazyk (úzus) spisovný sám. Gramaticky správné není tedy to, co se nám zdá logické nebo estetické, co má pečeť starožitnosti nebo lidovosti atd., nýbrž to, v čem se většina dobrých spisovatelů naší doby shoduje. Píše-li dnes většina jich např. *pozřítí*, je to správný tvar, třebaš příbuzenstvo toho slova (*žráti*) i jazyk starší svědčí pro tvar *pozřítí*; a naopak není správný tvar (*oni*) *vrací*, ne proto, že je méně zřetelný (vedle *on vrací*), ani proto, že jde o sloveso V. třídy, které má takový a takový kmen (*vracej*), ani proto, že jenom tvar *vracej* zná čeština starší, řeč lidová a s přirozenými obměnami ostatní jazyky slovanské, nýbrž proto, že většina dobrých spisovatelů užívá dosud tvaru (*oni*) *vracej*. Odchylka od praxe dobrých spisovatelů je z hlediska normativní mluvnice chyba, před níž mluvnice varuje. Proti chybě se brání řeč sama, vlastně společnost řeči tou mluvící, protože se každou takovou individuální odchylkou porušuje jednota tradic a zvykem ustálená, a brání se proti ní tímž způsobem jako proti porušování jiných řádů na tradici a zvyku založených, např. pravidel společenského chování, názorů mravních atd. Každá odchylka od ustálených forem řeči působí na lidi s jistým vzděláním jazykovým anebo přirozeným jazykovým citem cize, nelibě, až směšně, tedy tímž způsobem, jakým působí na lidi společensky vychované pohled na člověka, operujícího prsty v talíři nebo vidličkou v zubech; jde-li o řeč společensky vyšší, např. o řeč spisovnou, odchylky od ní rušitele deklasují a vtiskují mu pečeť nedovzdělanosti a inferiority. Mluvnice vytýkající odchylky od praxe dobrých spisovatelů za chyby, je tedy jen vykonavatelkou vůle společnosti, které se přičí porušování jednoty řeči.

Zaujímá tedy dnešní mluvnice k spisovné řeči stanovisko zásadně objektivní, nevměšujíc se v její přirozený vývoj. Proto je tato její pozice mnohem pevnější a Horácovo „grammatici certant“ bude asi pohřbeno se starou gramatikou a její subjektivností. Protože správné je to, v čem se dobří spisovatelé valnou většinou shodují, dá se objektivně statisticky zjistit, má-li mluvnice v konkrétním případě pravdu či nic. Objektivní toto

stanovisko brání ovšem mluvnicku, aby sama podle svého uznání anebo na cizí přání něco v jazyce regulovala, zjednodušovala nebo koncedovala, protože se každým takovým zásahem otvírají znovu brány subjektivnosti a libovůli, z níž právě objektivnost mluvnice řeč vymanila. Z neporozumění tomuto objektivnímu stanovisku dnešní mluvnice vyplynuly také výtky, že mluvnice spisovné řeči je konzervativní, a jindy zase, že své výklady časem mění; mluvnice je konzervativní i proměnlivá zároveň, protože je taková i řeč, jejímž je obrazem. Síly jednotící a konzervující a síly měnivé a tříštící zápasí stále v každém jazyce, a byť snaha po stabilitě a neproměnlivosti byla v řeči vzhledem k jejímu účelu sebevětší, je odlišnost jednotlivců, účastných v jejím dochovávání, příliš velká, aby mohla zůstatí beze změny.

Ale při vši objektivnosti, s jakou se dnešní mluvnice staví k jazyku a jeho proměnám, nezůstává přece a nesmí zůstávat jen pouhou pasivní pozorovatelkou a registrátorkou. Třeba má řeč mnoho analogií s přirozenými organismy, přece jen není do té míry autonomním organismem, jak za to mají až posud někteří lingvisté; řeč je výtvar lidského ducha, třebaš kolektivního, a má svůj praktický účel sociální, tj. co nejsnazší a nejdokonalejší dorozumívání. Je to hodnota sociální a její ztráty a škody jsou tedy škodou společnosti, která má právo a povinnost se jim bránit, jako se brání skrze osoby k tomu povolané porušování práva, mravnosti a jiných řádů obecně prospěšných.

Škody na jazyce vznikají z nedokonalé znalosti jazyka; ale dokonalá, absolutní znalost jazyka je požadavek ideální, v praxi nesplnitelný, ba ani ne potřebný. Zamění-li („splete-li si“) jednotlivec např. slova *vesna* a *jeseň* anebo užije-li např. slova *ukusný* v odchylném významu *chutný* (*ukusný chléb*), brání se proti tomu řeč sama, způsobem právě vyloženým. Jsou-li však dispozice k takovýmto odchylkám u většího počtu jednotlivců a rozšíří-li se napodobováním např. matení slov *současník* a *vrstevník* anebo užívání slova *sporý* v mylném významu (= *chudý*, *nedostatečný*) i do praxe dobrých spisovatelů, vzniká tím jazyku nebezpečí, že bude ochuzen o dosa-
vadní možnost činiti i v řeči zřetelný rozdíl mezi člověkem se

mnou stejně starým (vrstevníkem) a člověkem se mnou v téže době žijícím (současníkem) a že jeho dorozumívací přesnost bude zmenšena, bude-li jeden Čech miniti *sporým osvětlením* světlo vydatné a druhý světlo chatrné. Neboť častým opakováním (čtením, slýcháním) takovýchto odchylek pozbude účinnosti jediná zbraň, kterou se řeč brání sama, tj. odpor proti nezvyklosti. V takovýchto případech musí objektivita, která by gramatikovi prostě jen kázala konstatovati, že se rozdíl mezi slovy *vrstevník* a *současník* v spisovném jazyce většinou setřel a přestal býti pravidlem a že slovo *sporý* v něm nabylo dvou významů sobě odporujících, ustoupiti jistě vyššímu interese a tím je účel a smysl řeči samé. Objektivnost a vědecký názor o jazyce bude gramatikovi i dále brániti, aby nic jazyku nevnucoval a nic nekřísil, co v něm úplně odumřelo, ale prospěch řeči bez újmy objektivnosti bude ho k tomu nabádati, aby se přimlouval u dobrých spisovatelů a všech milovníků jazyka o restituci toho, co v něm ještě dokonale nezaniklo a co by svým zánikem způsobilo škodu v jazyce ztenčením jeho bohatství nebo oslabením jeho přesnosti.

V zásadě je každá odchylka, každá novota v řeči takovým nebezpečím, třeba ne hned a ne každému tak zjevným, jako v případech zde například uvedených; každá odchylka způsobuje změnu a další pohyb v struktuře řeči, v jejích kategoriích nejrozmanitějšími pouty pospínaných a zproplétaných, a proto se její škodlivý důsledek objeví často až po nějakém čase anebo až na kolikátém členu řetězu v pohyb uvedeného. Proto zjevný odpor řeči proti odchylkám a novotám má důvod nejen v setrvačnosti, vlastní každému řádu na zvyku založenému, nýbrž i v jistém instinktivním vědomí nebezpečí z každé odchylky hrozícího.

Má tedy teoretik, vykládající pravidla spisovné řeči, právo i povinnost také zasahovati činně v její vývoj, ne ovšem jako zákonodárce, diktující řeči své zákony, nýbrž spíše jako soudce nebo konzervátor, chránící ji od zkázy podle zákonů, které si sama vytvořila, a vzhledem k účelu, který má. Právo k tomu čerpá praktický lingvista z téhož titulu, bez něhož tvůrčí spisovatel pozbývá práva zasahovati ve vývoj řeči, z bohaté a jemné znalosti řeči, zmocněné ještě vědeckým vzděláním

jazykovým, které mu umožňuje často viděti dále, než může viděti někdy spisovatel v tvůrčím rozmachu. Je-li dobrý autor hospodář, který seje, sází, sklízí, plní sýpky a sklepy a rozmnožuje statek, je gramatik pečlivý a zkušený šafář, který o všem ví, zná cenu a hodnotu všeho bohatství a chrání je před škodou i rozplýtváním. Jen nedorozumění může způsobiti rozpor mezi dobrým hospodářem a dobrým šafářem. Poslední královské slovo *arci* má vždycky jazyk sám, který dovede býti prozřetelný a šetrný, ale často také královsky rozmarný a rozmařilý.